

УДК 316.74:2-67(477-2):303.09

ОКСАНА ІВАНКОВА-СТЕЦЬОК,

кандидат соціологічних наук, доцент, докторант факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІКТОР СУСАК,

кандидат соціологічних наук, доцент, докторант факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Регіонально-конфесійні аспекти суспільно-політичного життя сучасної України в дзеркалі методології моделювання структурними рівняннями

Анотація

У статті здійснено спробу розроблення багаторівневої моделі одночасного впливу мережі факторів на громадянську активність, що включає регіональні та конфесійні чинники. Застосування методології моделювання структурними рівняннями уможливорює перевірку гіпотез, наближених до реальних форм організації суспільно-політичного життя сучасної України в регіональному та конфесійному аспектах.

Формулювання гіпотез дослідження здійснено за результатами фокус-групових дискусій, проведених у рамках конфесійних середовищ одного регіону, а їх перевірка — із використанням даних статистичного соціологічного дослідження. Застосування методології моделювання структурними рівняннями на загальному рівні масиву даних уможливило конструювання статистично надійної моделі підпорядкування практик людей в суспільно-політичній сфері кількарівневої мережі предикторів: ціннісні орієнтації як найзагальніший рівень; загальні настанови щодо того, як має бути організоване суспільне життя (середній рівень); готовність до конструктивної політичної активності (нижчий рівень).

Дослідження демонструє низький рівень включення представників досліджуваних груп спостереження в суспільно-політичне життя сучасного українського

суспільства; водночас вплив регіонально-конфесійного чинника не є явно вираженим. При цьому конфесійний чинник має значення тільки для віддалених від центру регіонів, а регіоналізм виявляється в особливому статусі міста Києва як столичного центру в контексті досліджуваних залежностей. Відносна та контекстуальна сила впливу регіональних та конфесійних чинників на громадянську активність людей формує перспективу для гармонізації соціальних відносин в Україні.

Ключові слова: *регіон, конфесія, суспільно-політичне життя, моделювання структурними рівняннями*

Сучасна Україна, як і багато інших держав “нової демократії”, що виникли на початку 1990-х років, постала перед необхідністю формувати якісно нові засади організації суспільного життя. Цей процес сьогодні не можна назвати завершеним. З одного боку, після тривалого періоду зміщення демократичних цінностей на периферію і витіснення їх цінностями вітального характеру [Ручка, 2002: с. 181–185] в нашій країні ми спостерігаємо нову тенденцію, яка виражається у готовності до конструктивної політичної діяльності для захисту демократичних завоювань. З іншого боку, має місце неприйняття частиною населення країни перетворень, що передбачають лібералізацію суспільних відносин та активне включення громадян в політичне життя суспільства, орієнтацію на свободу вибору вектора ціннісних орієнтацій та пошуку стратегічних партнерів. Зокрема, залишається актуальним “тренд” у бік ідеї “сильної руки”, здатної “навести лад” в суспільстві, в якому криза і аномія становлять постійне, майже “нормальне” явище [Дюркгайм, 1998: с. 313].

Постає низка проблемно загострених запитань. Зокрема: якими є світоглядні і ціннісні настанови українських громадян, залучених у процеси сучасних суспільних трансформацій? Яким є рівень їхньої політичної активності? Чи залежить рівень суспільно-політичної активності громадян від їхніх світоглядних і ціннісних настанов? Пошуки відповіді на ці питання можна здійснювати у різних тематичних (етнокультурний, економічний, геополітичний тощо) та методологічних (якісні та кількісні методи соціологічних досліджень або їхня взаємодія, що передбачає багатовимірне моделювання, зокрема, структурними рівняннями) контекстах.

Щодо тематичного контексту, то в цій публікації ми плануємо розглянути порушені питання у вимірі, який можна умовно позначити як регіонально-конфесійний.

По-перше, процеси посткомуністичних перетворень в сучасному українському суспільстві позначені відчутним впливом регіоналізму, значною мірою ґрунтованого на розбіжностях в історичній спадщині різних регіонів України та регіоналізації культурного (етнічного, мовного, релігійного) чинника. У регіонах сформувалися відмінні одна від одної культурні та інституціональні моделі й панує різне розуміння того, що є “суспільним благом”, тощо [Сусак, 2011: с. 386].

По-друге, поліконфесійність і різноманіття релігійного життя є однією з яскравих рис українського суспільства, де конфесійна ідентифікація часто супроводжується прийняттям тієї чи іншої позиції в політичній боротьбі або просто в культурній та релігійній конкуренції. Нерідко спостерігаємо об'єднання політики із релігією, що призводить до сакралізації політики й навіть створення партій, що вносять у свої назви конфесійні ознаки [Рязанова, 2002: с. 295].

По-третє, регіональні та конфесійні чинники соціальної взаємодії певним чином пов'язані між собою. На сьогодні релігійно-конфесійні відносини не створюють нездоланих міжрегіональних бар'єрів, проте регіональний аналіз ситуації у релігійній сфері України виявляє нині слабкі консолідаційні можливості цього чинника. При цьому політична, насамперед електоральна активність етнопонаціональних спільнот і груп у регіональному вимірі залишається різновекторною [Дністрянський, 2005].

Що стосується методологічного контексту, то тут маємо зазначити, що теоретико-методологічна база досліджень регіонально-конфесійних аспектів суспільного життя є достатньо наповненою за рахунок наукових праць, які утворюють три групи джерел. По-перше, праці дослідників-регіоналістів, що представляють різноманітні підходи до розуміння природи регіоналізму та феномену регіону¹. По-друге, дослідження соціологів релігії, де суспільно-релігійне життя розглядається як процес взаємодії релігії і суспільства, характеристики якого постійно змінюються в перебігу суспільного розвитку, а релігія на кожному етапі набуває відповідного статусу². По-третє, праці теоретико-методологічного характеру, зокрема, ті, що ви-

¹ Зокрема, є праці, які моделюють регіоналізм як об'єкт соціологічного дослідження (О.Стегній, М.Чурилов та ін.); низка авторів концептуалізують новітні форми регіоналізму (Дж.Скотт, Ф.Сьодербаум, Т.М.Шау, Л.В. Лагенгов та ін.); є праці, присвячені взаємному впливові регіоналізму та глобалізму в сучасному світі (І.Кононов, В.Бородачов, Д.Топольсков, Н.Генов, Р.Фавн, Д.Кіт та ін.); певні автори розглядають регіоналізм як полімасштабний феномен (Р.Скалі, Р.В.Джонс, А.Варлай-Лак, Н.Робінсон, Б.Роузмонд та ін.); деякі дослідники концептуалізують окремо вирізнені чинники, що формують регіоналізм (Й.Герера, М.Оберг, М.Сандберг, Д.Арель, В.Хмелько, В.Геслі, П.Кубічек та ін.), зрештою маємо авторів, котрі розглядають регіоналізм як чинник, що структурує соціум на тлі інших чинників, що організують функціонування соціуму (О.Маланчук, А.Меллер, Т.Клобукар, В.Райзінгер, В.Геслі та ін.).

² Зокрема, є система поглядів, згідно з якими роль релігії в житті суспільства постійно зменшується (Л.Фейербах, К.Маркс та його послідовники); сюди ж можна віднести і теорії секуляризації (П.Бергер); є також сукупність теоретичних підходів, спільним для яких є намагання пояснити зміни у суспільному житті через зміни форм релігії – і не лише на ранніх етапах людського розвитку (Б.Маліновський, Е.Тайлор, Дж.Фрезер та ін.), а й на сучасному етапі (Р.Беллах, М.Волцер). Особливу групу становлять концепції, в рамках яких вивчаються впливи релігії на соціальне та економічне життя в різних культурах в контексті його диференціації, зокрема здійснюється аналіз релігії на предмет відповідності соціальним умовам (Е.Дюркгайм), виявляються механізми постсекуляризації (Ю.Габермас), здійснюються спроби пояснення змін в соціальних формах організації релігійного життя (Г.Бекер, М.Вебер, Ж.Ле Гофф, Дж.М.Йнігер, Н.Луманн, Е.Трельч та ін.).

визначають засади використання моделювання структурними рівняннями при дослідженні соціальних явищ і процесів¹.

Утім, з огляду на багатовимірність взаємозалежності процесів, які відбуваються в суспільно-політичному житті, наповнення джерельної бази досліджень регіонально-конфесійних аспектів суспільного життя є відносним і не знімає з порядку денного запитань стосовно пошуку нових дослідницьких схем для розв'язання комплексних завдань. Зокрема, для сучасної України на даний момент актуальною є потреба у посиленні аналітичного потенціалу досліджень системи соціальних відносин задля “уникнення пасток ідеологізації” феноменів регіону та релігії [Козловский, 2007: с. 168], наприклад, за рахунок дослідження регіонально-конфесійних аспектів суспільно-політичного життя засобами моделювання структурними рівняннями як комплексної методології, спроможної вище врахувати означені аспекти.

Отже, мету цієї публікації вбачаємо в додатковому тестуванні гносеологічного потенціалу моделювання структурними рівняннями для вивчення особливостей суспільно-політичної активності представників певного соціуму в регіональному та конфесійному вимірах. Зокрема, маємо намір здійснити спробу розроблення багаторівневої моделі одночасного впливу мережі чинників на суспільно-політичну активність представників різних релігійних конфесій в сучасній Україні, евристичні можливості якої були б достатніми для виявлення особливостей суспільно-політичної активності громадян сучасної України в регіонально-конфесійному розрізі.

Емпірична база

Емпіричну базу публікації становлять матеріали дослідницьких проєктів, реалізованих за безпосередньою участю авторів.

1. *Матеріали фокус-групових дискусій* (далі — ФГД), проведених у рамках проєкту “Соціокультурні фактори політичного вибору Галичини (конфесійний аспект)”² з метою виявлення особливостей соціально-політичних орієнтацій мешканців міст у західному регіоні України — як активному і різноманітному в конфесійному плані. Ідеться про матеріали восьми ФГД, проведених у середовищах християнських конфесій: православні Київського патріархату (УПЦ КП), православні Московського патріархату (УПЦ МП), греко-католики (УГКЦ), протестанти — Християни віри євангельської (ХВЕ). На обох етапах проєкту фокус-групові дискусії проводились приблизно через рік після президентських виборів в Україні. У зв'язку з цим

¹ Низка праць стосуються загальних принципів і практик моделювання структурними рівняннями (Д.Кramer, Р.Клін, А.Наследов, К.Т.Гау та ін.); деякі автори зосередили увагу на моделюванні латентних змінних у структурних рівняннях (О.Мітіна, А.Чорний, Т.Тео та ін.); деякі — розробили принципи нерекурсивних моделей у структурних рівняннях (П.Пакстон, Дж.Р.Гіп, С.Маркварт-П'ят та ін.).

² Проєкт було виконано у 2001 та 2006 роках лабораторією соціальних досліджень (внутрішній проєкт) Центру підтримки приватної ініціативи (Львів); географія проєкту: Львів, Кременець, Коломия, Дрогобич, Белз, Буськ.

можна говорити про деяку схожість даного дослідження з так званим поствиборним, яке, своєю чергою, можна розглядати як підвид аксіологічного. Мається на увазі, що обидва види досліджень базуються на принципі “стійкості” поглядів електорату, його стабільних цінностях та установках (останні, вважається, частково можуть зазнавати впливу зовнішніх чинників напередодні виборів, тоді як після їх завершення “все стає на своє місце”) [Петров, 1998: с. 73–75]. При цьому особливою стабільністю характеризується електоральна поведінка осіб зі сформованою ідеологічною самоідентифікацією. А позаяк будь-яка ідея починає “працювати”, коли стає елементом повсякденного життя соціуму, консолідуючи і спрямовуючи поведінку соціальних груп і спільнот [Попова, 2000: с. 7–43], під ідеологією в цьому випадку розуміється прихильність до ідей, які відображаються не тільки в політичних поглядах, а й у релігії, моралі, культурі в цілому.

Матеріали ФГД було використано для попереднього встановлення характеру зв'язків показників і чинників, що їх формують. Зокрема, було виявлено певні залежності настанов на суспільно-політичну активність представників окремих конфесійних середовищ окремого регіону від їхніх ціннісних орієнтацій, загальних настанов щодо того, як має бути зорганізовано суспільне життя, та готовності до конструктивної політичної активності.

2. *Матеріали статистичних опитувань*, проведених у рамках проекту “Львів, Донецьк, Київ, Житомир, Херсон: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей”¹. Генеральними сукупностями проекту було визначено населення міст Львова, Житомира, Києва, Херсона та Донецька у віці від 18 років і старших. Вибірки обсягом 400 осіб в кожному з міст, які репрезентують відповідні генеральні сукупності, було сконструйовано відповідно до квот за характеристиками віку, статі та рівня освіти.

Ми вважаємо, що вибір жителів цих міст як об'єктів дослідження достатньо обґрунтовано відображає особливості регіоналізму сучасного українського суспільства. Для такого вибору нашим першим аргументом є те, що в сучасних умовах глобалізації та розвитку нового регіоналізму міста та мегаполіси мають дедалі сильніший вплив на соціальні відносини як в окремих регіонах, так і на рівні країни / нації / мегарегіону². По-друге, кожне з вибраних міст є активним компонентом регіональної структури сучасної України, що сформувалася під впливом комплексу чинників. Київ є столицею України та її найбільшим мегаполісом, розташованим у центральній частині країни на Дніпрі. В етнічному складі мешканців міста переважають українці, також там є представники інших 130 етнічних груп, серед яких переважають росіяни, євреї та білоруси. В контексті рідної та розмовної мови

¹ Проект виконано у березні–квітні 2010 року кафедрою історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. Івана Франка, Інститутом соціальних досліджень Мічиганського університету (США) та Програмою дослідження сучасної історії України ім. Петра Яцика.

² Виклад позиції Міжнародного центру для дослідників ім. Вудро Вільсона (м. Вашингтон, О. К.) щодо зростання ролі міст в ХХ столітті див. на: <http://www.scribd.com/doc/115925297/The-Challenges-of-the-21st-Century-City-A-Wilson-Center-Policy-Brief>.

Київ є двомовним (українсько-російським), а політичні преференції його жителів доволі часто відображають загальноукраїнські тенденції [Горовий, 2007: с. 117–134]. Міста Львів та Донецьк репрезентують протилежні сторони різноманітного соціально-політичного середовища України. Львів розташований у західному регіоні країни, в демографічній структурі якого домінують україномовні українці та греко-католики. Донецьк розташований у східному регіоні України, і для нього є характерним домінування російськомовних українців та етнічних росіян, які приблизно на половину є вірними УПЦ МП та УПЦ КП. Відмінності між Львовом і Донецьком захоплюють практично усі важливі чинники, присутні в сучасному українському суспільстві: особливості етнічного ототожнення, національна свідомість, мова, релігія, засади соціальної мобілізації, ставлення до реформ і ринку, до державного устрою, до зовнішньополітичних орієнтацій країни тощо [Слем, 1995]. Житомир та Херсон є важливими регіональними центрами в Центрі та на Півдні України відповідно. Житомир історично є одним з найважливіших центрів польської культури та римо-католицизму в центральній Україні. В етнічній структурі домінують українці, водночас третина жителів міста є російськомовними¹. Для електоральної культури житомирян характерне більш-менш збалансоване співвідношення кількості голосів, що їх віддають представникам опозиційних одна щодо одної ідеологій практично на усіх виборах². Херсон – важливий регіональний (портовий і індустріальний) центр на Півдні України. В етнічній структурі більшість становлять українці, водночас у комунікації російська мова переважає над українською³. Політична культура херсонців є подібною до політичної культури житомирян⁴.

У рамках цієї публікації ми виконали порівняльний аналіз рівня залежності суспільно-політичної активності громадян України від їхніх світоглядних і ціннісних настанов для наступних груп спостереження: респонденти у м. Львові, вірні УПЦ КП; респонденти у м. Донецьку, вірні УПЦ КП; респонденти у м. Києві, вірні УПЦ КП; респонденти у м. Житомирі, вірні УПЦ КП; респонденти у м. Херсоні, вірні УПЦ КП; респонденти у м. Львові, вірні УПЦ МП; респонденти у м. Донецьку, вірні УПЦ МП; респонденти у м. Києві, вірні УПЦ МП; респонденти у м. Житомирі, вірні УПЦ МП; респонденти у м. Херсоні, вірні УПЦ МП. Ці групи спостереження ми визначили із міркувань забезпечення достатньої кількісної репрезентативності представників релігійних конфесій в кожному з міст, у зв'язку з чим виявилося можливим здійснити порівняльний аналіз тільки для двох релігійних конфесій – Української православної церкви Київського патріархату та Української православної церкви Московського патріархату (див. табл. 1).

¹ Докл. див.: Головне управління статистики в Житомирській області // <http://www.stat.ic.zt.ua/>.

² Докл. див.: Центральна виборча комісія // <http://www.cvk.gov.ua/>.

³ Докл. див.: Головне управління статистики в Херсонській області // <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/>.

⁴ Докл. див.: Центральна виборча комісія // <http://www.cvk.gov.ua/>.

Таблиця 1

Розподіл респондентів опитування “Львів, Донецьк, Київ, Житомир, Херсон: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей” за містом постійного проживання та належністю до релігійних конфесій (n/%)

Релігійні конфесії	Міста				
	Львів	Донецьк	Київ	Житомир	Херсон
Українська православна церква Київського патріархату	104/ 29,1	125/ 47,3	139/ 59,9	134/ 42,9	156/ 60,0
Українська православна церква Московського патріархату	25/ 7,0	123/ 46,6	69/ 29,7	149/ 47,8	93/ 35,8
Українська автокефальна православна церква	8/ 2,2	2/ 0,8	6/ 2,6	7/ 2,2	2/ 0,8
Українська греко-католицька церква	208/ 58,1	11/ 4,2	10/ 4,3	17/ 5,4	7/ 2,7
Інші конфесії	13/ 3,6	3/ 1,1	8/ 3,5	5/ 1,7	2/ 0,7
Загалом	358/ 100,0	264/ 100,0	232/ 100,0	312/ 100,0	260/ 100,0

Окреслений вибір груп спостереження ми визначили також як перспективний у плані можливості соціологічного аналізу регіоналізму через дихотомію “периферія – центр”, ототожнюючи в цьому випадку поняття центру і столиці та розглядаючи периферію як феномен, що поступово втрачає на шарування негативності [Кова, 2014: с. 449–451] і може розглядатися як такий, що “прогресує” і, *взаємодіючи* із центром, *живить* його [Піча, 2002: с. 104].

**Суспільно-релігійне життя в Україні:
робочі гіпотези щодо зв’язків показників і чинників, що їх
формує, за результатами фокус-групових дискусій**

Розглядаючи інтерпретації учасників ФГД, що представляють різні конфесійні середовища, ми першою чергою спробували виявити свідчення, які вказують на ставлення інформантів до тієї чи іншої форми суспільного ладу, що є одним із важливих емпіричних показників їхнього політичного вибору, а відтак виявити зв’язки між належністю індивідів до певної релігійної конфесії і громадянською позицією. Остання, згідно з нашою аналітичною схемою, яку було виведено з методики оцінювання принципів суспільного ладу [Miszalska, 1993; Оссовський, 2000]¹, має виявлятися у свідченнях, що вказують на ототожнення учасниками ФГД “хорошого”

¹ Названа методика забезпечує оцінку значущості принципів організації форм соціально-економічного та соціокультурного устрою, зміст яких віддзеркалює специфіку ліберально-демократичної vs тоталітарної моделі організації суспільного життя.

суспільного ладу із усталеними цінностями ліберально-демократичної ідеології або, навпаки, тоталітарного устрою.

Свідчення учасників ФГД в загальних рисах вказують на наявність у них сумнівів у тому, що демократія, яка виражається в діяльності певної системи політичних інститутів, є достатнім гарантом нормального демократичного розвитку країни [Наумкіна, 1999: с. 87]. Понад те, має місце певна прихильність інформантів до цінностей і принципів організації соціуму “тоталітарного зразка”. Зокрема, можна з великою мірою ймовірності припустити, що учасники дискусій хочуть жити в суспільстві, де існує єдина сильна влада, яка сама видає закони і стежить за їх виконанням; при цьому в інтересах людей певні закони (зокрема щодо свободи совісті) можуть бути порушені.

Зауважимо: в даному випадку аж ніяк не йдеться про орієнтації на тоталітаризм “радянського зразка” та ностальгію за абстрактною “сильною рукою”. Річ у тім, що прихильність до тоталітарної моделі організації суспільного життя у свідомості диспутантів ототожнюється з певною моделлю організації суспільно-політичного устрою країни, в рамках якої, з одного боку, “влада від Бога ставить за мету не панування, а служіння, не самоствердження, а смиренність і самопожертву, не відрив від “маси”, а злиття з нею, не примус, а визнання свободи особистості” [Пилипенко, 2008: с. 100–101]. З іншого боку, мається на увазі, що організація соціально-громадського життя має бути такою, що найкращою мірою забезпечить впливовість і силу їхньої церкви. Іншими словами, йдеться про пошук балансу між двома інстинктами — колективізму й індивідуалізму, “на якому обидва інстинкти знайдуть своє гармонійне задоволення” [Шаповал, 1996: с. 204].

Ціннісні настанови диспутантів, що представляють різні конфесійні середовища одного регіону, певним чином різняться між собою. З огляду на формат і завдання цієї статті ми не наводитимемо точок зору репрезентантів усіх конфесій, що брали участь у дискусіях, а обмежимося оглядом настанов учасників ФГД — представників двох конфесій: православних Московського та Київського патріархатів.

Православні Київського патріархату декларують свою активну життєву позицію: *“Віра без справ мертва, сказано в Євангелії”*, розуміючи це як щоденну, буденну, на перший погляд, малопомітну роботу з удосконалення суспільства. Можливо, саме тому вони висловлюють глибоку стурбованість проблемами сучасного життя, зокрема становищем, в якому перебуває молодь. Схожої думки дотримуються і православні Московського патріархату. Вони переконані, що для української держави важливіше *“не мітингувати і протестувати, а працювати”*. При цьому у проблемах українського суспільства православні звинувачують не стільки державу, як себе, вважаючи, що *“те, що ми зараз маємо, ми заслужили своїми гріхами”*.

Життєва позиція учасників дискусій загалом співвідноситься з їхніми політичними установками. Так, православні Московського патріархату переконані: для того, щоб життя повернулося на краще, *“треба всім повернутися в єдину, соборну, апостольську Церкву. І тоді з ласки Божої всі питання вирішаться, от і буде процвітати наша православна Україна, православна Русь”*. Незважаючи на це, таке бачення для православних Мос-

ковського патріархату *“не є перешкодою діяльного впливу на життя суспільства”*. Тобто: *“якщо йде мітинг якийсь політичний, звичайно, православний туди не піде і не буде там нікого підтримувати, хоча там можуть бути самі такі благочестиві заклики. Але коли нападе, скажімо, ворог, тут православний зобов'язаний взяти в руки зброю, стати до лав захисників своєї землі і своєї віри”*. Тому оцінка ними різного роду політичних збурень в Україні є негативною: на їхню думку, це лише *“боротьба за владу”*, *“спроби темних сил дестабілізувати хоч неміцну стабільність”*, а нашу державу *“скинути в прірву кровопролиття громадянської війни”*. Такі міркування учасників ФГД — православних Московського патріархату, ґрунтуються на переконанні в тому, що коли Церква довго молиться за одну людину — представника влади, то *“це велика справа”*, через що вони є прихильниками стабільності та порядку, постійної, *“богонатхненної”* влади. І саме за таку — *“богонатхненну”* владу вони готові в ідеалі голосувати на виборах. Православні Київського патріархату також негативно ставляться до соціальних збурень, вважаючи їх провокацією з боку тих, хто *“зараз не може захопити влади”*, і загалом сходяться на думці, що треба голосувати *“за істинного християнина, бо все ж таки йому християнська мораль не дозволила б щось зробити поганого”*, хоча їхня позиція є більш активною і передбачає щоденну, буденну, не надто помітну роботу з удосконалення засад організації суспільного життя¹.

За результатами фокус-групових дискусій ми сформулювали низку робочих гіпотез нашого дослідження.

1. Рівень суспільно-політичної активності належних до тих чи інших релігійних конфесій залежить від мережі чинників, які, своєю чергою, є різноплановими й можуть справляти прямий і непрямий вплив на поведінку людей у політичній сфері.

2. Конфесійна належність є одним з потужних чинників впливу на рівень суспільно-політичної активності людей. Водночас, враховуючи залежність зазначеної активності від мережі чинників, ми припускаємо, що регіоналізм є важливим чинником мисленнево-діяльнісних актів громадян України в контексті політичного життя суспільства.

3. В рамках дії мережі різнопланових та різних за змістом чинників на рівень суспільно-політичної активності людей, які є вірними тих чи інших церков, спостерігатимемо баланс у силі їхніх прямих та непрямих впливів на зазначений показник.

4. В цілому можна говорити про не дуже високий рівень включення представників різних конфесійних спільнот у суспільно-політичне життя сучасного українського суспільства. При цьому на зазначений рівень незначною мірою впливатимуть також інші чинники, наприклад регіоналізм.

¹ Докл. див.: *Іванкова-Стецюк О. Церква у просторі міграцій: етнокультурні ресурси та соціоінтегративний потенціал релігійних спільнот українців: монографія / О.Іванкова-Стецюк. — Львів: Інститут народознавства НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2012. — С. 33–70.*

Перевірка сформульованих гіпотез здійснювалась із використанням даних означеного вище статистичного соціологічного дослідження “Львів, Донецьк, Київ, Житомир, Херсон...” з використанням методології моделювання структурними рівняннями.

Конструювання моделі одночасного впливу мережі чинників на суспільно-політичну активність представників різних соціумів

Оскільки в цьому дослідженні ми визначаємо особливості односкерованого впливу мережі різнорівневих чинників на окреслений вище показник, було обрано рекурсивну модель структурних рівнянь (див. рис.). Перший рівень чинників, представлених у моделі, утворюють ціннісні орієнтації та загальні світоглядні настанови; другий рівень — настанови в контексті політичного життя суспільства; третій — готовність до політичної активності як такої. Чинники першого рівня, як правило, у своїх виявах активно корелюють між собою. Чинники другого та третього рівнів у загальній системі суспільно-політичних зв'язків мають подвійний статус, оскільки одночасно підпорядковані чинникам попередніх рівнів. Чинники всіх рівнів можуть мати як прямі, так і опосередковані впливи на суспільно-політичну активність людей. Той чи інший контекстуальний вияв моделі загальної системи суспільно-політичних зв'язків значною мірою залежить від варіації змінних, що утворюють той чи інший рівень показників такого роду моделі. Регіон постійного проживання та конфесійна належність громадян України є загальними чинниками для всієї моделі й визначаються шляхом добору відповідних груп спостереження.

Моделювання виконано на підставі низки змінних статистичного дослідження: 1. Екзогенна змінна *v49c* — *уявлення респондентів, частиною чого є Україна* (1 = Схід, 2 = і Схід, і Захід, 3 = Захід); 2. Екзогенна змінна *v7_1* — *самоідентифікація респондентів за шкалою “ліберал–консерватор”* (1 = надзвичайно ліберальний, 7 = надзвичайно консервативний); 3. Ендогенна змінна першого рівня *v23_1* — *настанови респондентів за шкалою “патерналізм–індивідуалізм”* (1 = уряд гарантує роботу кожному, 7 = кожна людина дбає про себе); 4. Ендогенна змінна першого рівня *strong_hand* — *рівень потреби у сильній руці в управлінні суспільством* (1 = дуже велика потреба, 5 = дуже мала потреба); 5. Ендогенна змінна другого рівня *constr_polact* — *готовність до конструктивної політичної активності* (1 = дуже висока готовність до конструктивної політичної активності; 5 = дуже низька готовність до конструктивної політичної активності); 6. Ендогенна змінна третього рівня *rol_eng_lev* — *рівень суспільно-політичної активності, що включає участь у передвиборній агітації, допомогу тим чи іншим партіям або НГО, підписування звернень та клопотань, контактування зі ЗМІ або офіційними особами, участь у масових мітингах, демонстраціях чи страйках* (0 = жодної суспільно-політичної активності, 6 = дуже високий рівень суспільно-політичної активності).

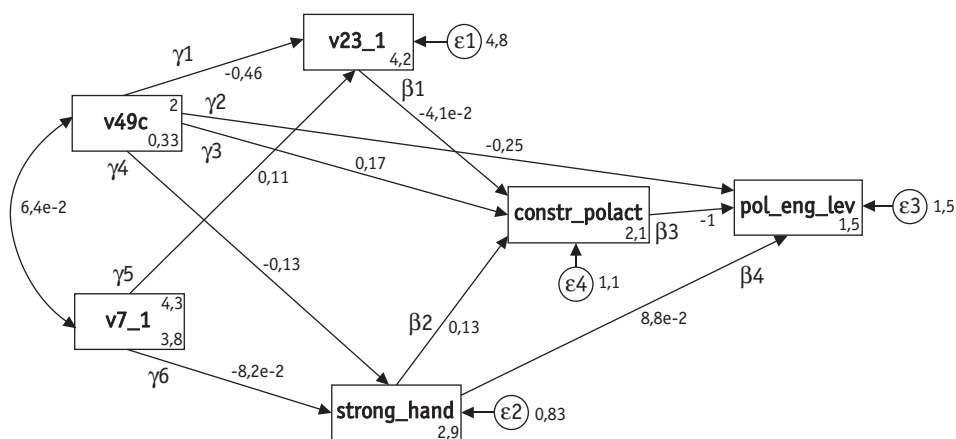

Рис. Багаторівнева модель одночасного впливу чинників на суспільно-політичну активність представників різних релігійних конфесій в сучасній Україні

У форматі структурних рівнянь ця модель виглядає так:

$$v23_1 = \gamma_1 \cdot v49c + \gamma_5 \cdot v7_1 + \epsilon_1$$

$$strong_hand = \gamma_4 \cdot v49c + \gamma_6 \cdot v7_1 + \epsilon_2$$

$$constr_polact = \gamma_3 \cdot v49c + \beta_1 \cdot v23_1 + \beta_2 \cdot strong_hand + \epsilon_4$$

$$pol_eng_lev = \gamma_2 \cdot v49c + \beta_3 \cdot constr_polact + \beta_4 \cdot strong_hand + \epsilon_3,$$

де:

$\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3, \gamma_4, \gamma_5, \gamma_6$ – регресійні коефіцієнти впливу екзогенних змінних на ендогенні;

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ – регресійні коефіцієнти впливу ендогенних змінних на ендогенні;

$\epsilon_1, \epsilon_2, \epsilon_4, \epsilon_3$ – помилки моделі у передбачуванні параметрів ендогенних змінних (їхні варіації).

Отже, маємо модель залежності рівня суспільно-політичної активності респондентів, які репрезентують вірних УПЦ КП та УПЦ МП у Львові, Житомирі, Києві, Херсоні та Донецьку, від їхніх ціннісних орієнтацій (уявлення, частиною чого є Україна за віссю Схід–Захід; самоідентифікація за шкалою “ліберал–консерватор”), загальних настанов щодо того, як має бути організовано суспільне життя (настанови за шкалою “патерналізм–індивідуалізм”; рівень потреби у сильній руці в управлінні суспільством), готовності до конструктивної політичної активності. Дана модель є рекурсивною, ідентифікованою з 4 ступенями свободи. Модель є надійною – $\chi^2 = 1,013$, $p > \chi^2 = 0,908$; $RMSEA = 0,000$, $p(RMSEA \leq 0,05) = 1,000$; усі прямі впливи екзогенних змінних на ендогенні, ендогенних змінних на ендогенні, коваріації екзогенних змінних, які включено до моделі, є статистично значимими на рівні 0,05. Ті прямі впливи екзогенних змінних на ендогенні, ендогенних змінних на ендогенні, які статистично є незначимими і які суттєво понижують надійність моделі, ми вилучили з неї (табл. 2).

Таблиця 2

**Показники надійності моделі та параметри змінної *pol_eng_lev*
для різних груп спостереження**

Групи спостереження	Показники надійності моделі				Параметри змінної <i>pol_eng_lev</i>	
	χ^2	$p > \chi^2$	<i>RMSEA</i>	$p(RMSEA \leq 0,05)$	mean/ rank	variance
Київ, вірні УПЦ МП	1,631	0,803	0,000	0,838	2,10/ (1)	2,10
Київ, вірні УПЦ КП	3,856	0,426	0,000	0,539	1,70/ (3)	1,70
Львів, вірні УПЦ КП	5,428	0,246	0,070	0,332	1,90/ (2)	2,40
Херсон, вірні УПЦ КП	5,617	0,230	0,066	0,339	0,97/ (5)	0,49
Житомир, вірні УПЦ КП	7,957	0,093	0,118	0,148	0,62/ (7)	0,76
Донецьк, вірні УПЦ КП	8,125	0,087	0,113	0,148	0,41/ (8)	1,40
Донецьк, вірні УПЦ МП	11,197	0,024*	0,155	0,050	1,20/ (4)	1,70
Херсон, вірні УПЦ МП	11,346	0,023*	0,174	0,042*	1,90/ (2)	0,88
Житомир, вірні УПЦ МП	12,907	0,012*	0,162	0,029*	0,68/ (6)	0,62
Львів, вірні УПЦ МП	13,306	0,010*	0,394	0,012*	1,90/ (2)	0,54

* $p < 0,05$

Модель є надійною для більшості груп спостереження, за винятком респондентів, що є вірними УПЦ МП в Донецьку, Херсоні, Житомирі, Львові, згідно з тим, що показник χ^2 для відповідних моделей є статистично значимим на рівні 0,05). Це означає, що в середовищі зазначених груп спостереження не було відчутної залежності рівня суспільно-політичної активності від їхніх ціннісних орієнтацій, загальних настанов щодо того, як має бути організовано суспільне життя, а також готовності до конструктивної політичної активності.

***Евристичний потенціал моделі одночасного впливу
чинників на суспільно-політичну активність
громадян України***

Застосування запропонованої моделі у вивченні регіонально-конфесійних аспектів суспільно-політичної активності громадян сучасної України дає підстави висувати, що чинник регіоналізму у переважній більшості

порівняльних контекстів виявився слабшим від чинника належності до релігійної конфесії. Якщо говорити про міста Херсон, Львів, Донецьк та Житомир, то за обома статистичними показниками тою чи іншою мірою надійними виявилися моделі, що репрезентують вірних УПЦ КП. Це означає, що за сукупним прямим впливом екзогенних змінних на ендогенні, ендогенних змінних на ендогенні тут спостерігалася певна залежність рівня суспільно-політичної активності вірних УПЦ КП від їхніх ціннісних орієнтацій, загальних настанов щодо того, як має бути зорганізовано суспільне життя, а також готовності до конструктивної політичної активності. У відповідних середовищах вірних УПЦ МП, як зазначено вище, такої залежності не спостерігалось.

Виняток із розглянутих вище тенденцій становив Київ — столиця України та її найбільший мегаполіс. За обома статистичними показниками саме в Києві модель виявилася більш надійною як для вірних УПЦ МП, так і для вірних УПЦ КП, якщо порівняти їх із представниками цих конфесій в інших містах. Навіть більше — саме для вірних УПЦ МП модель виявилася найбільш надійною порівняно зі всіма іншими групами спостереження. Це означає, що саме в Києві серед вірних УПЦ МП спостерігалася активно виражена залежність рівня їхньої суспільно-політичної активності від ціннісних орієнтацій, загальних настанов щодо того, як має бути зорганізовано суспільне життя, а також готовності до конструктивної політичної активності. Отже, регіоналізм тут виявився достатньо активним чинником формування відповідних впливів, щоправда у дещо специфічному контексті. Іншими словами, з використанням запропонованої моделі нам вдалося підтвердити тезу про те, що в умовах розвитку нового регіоналізму мегаполіси мають дедалі сильніший вплив на функціонування макрорівневих соціальних взаємодій.

Крім того, отримані статистичні дані дають підстави для низки інтерпретацій стосовно сили прямих та непрямих впливів мережі чинників на досліджуваний показник суспільно-політичної активності представників різних релігійних конфесій в сучасній Україні. Як зазначалося, надійнішою є модель, що репрезентує мисленнево-діяльнісні акти респондентів у м. Києві, що є вірними УПЦ МП; ідеться про високий рівень взаємної узгодженості низки прямих та непрямих впливів факторних змінних на показник, серед яких один є статистично значимим ($b = -0,45, p = 0,042$) — чим вищою була готовність до конструктивної політичної активності, тим вищим був рівень суспільно-політичної активності киян — вірних УПЦ МП. Дещо інакшою є модель, що представляє респондентів у м. Києві, що є вірними УПЦ КП. На додаток до загального рівня взаємної узгодженості різного типу впливів надійність моделі забезпечується такими статистично значимими зв'язками: чим сильніше респонденти відчували, що Україна є частиною Сходу, тим активнішою була потреба в сильній руці в управлінні суспільством ($b = -0,56, p = 0,007$) і тим нижчим був рівень суспільно-політичної активності киян — вірних УПЦ КП ($b = -0,66, p = 0,025$); чим більше вони потребували сильної руки, тим нижчим був рівень їхньої суспільно-політичної активності ($b = 0,32, p = 0,022$). Модель, що репрезентує львів'ян, вірних УПЦ КП, також є надійною насамперед за рахунок взаємної узго-

дженості прямих та непрямих впливів, що підсилюється певним статистично значимим зв'язком — чим активніше виявлялася схильність відчувати себе лібералом, тим позитивнішими були настанови респондентів щодо державного патерналізму ($b = 0,36, p = 0,005$). Модель, яка представляє респондентів Херсона, вірних УПЦ КП, є подібною до попередньої, щоправда, її надійність підсилюється двома статистично значимими впливами: чим сильніше респонденти потребували сильної руки в управлінні суспільством, тим вищою була їхня готовність до конструктивної політичної активності ($b = 0,54, p = 0,000$); водночас чим більше респонденти схилилися до думки, що кожний має дбати за себе, тим відкритішими були їхні настанови щодо конструктивної політичної активності ($b = -0,13, p = 0,036$). У моделі, яка репрезентує респондентів Житомира, що є вірними УПЦ КП, також є два статистично значимих зв'язки, що істотно підсилюють її надійність: чим сильніше респонденти поділяли ліберальні цінності, тим менше вони потребували сильної руки в управлінні суспільством ($b = -0,23, p = 0,000$); чим меншою була схильність до сильної руки, тим вищим був рівень їхньої суспільно-політичної активності ($b = 0,23, p = 0,030$). У моделі, що представляє респондентів Донецька — вірних УПЦ КП, спостерігаємо аналогічний вплив, що зміцнює її надійність: чим менше люди прагнули сильної руки в управлінні суспільством, тим активнішими були їхні дії в контексті суспільно-політичного життя суспільства ($b = 0,40, p = 0,025$).

У контексті наведеного вище в мисленнєво-діяльнісних актах вірних УПЦ КП у Львові та в Херсоні спостерігалися певні неузгодженості між різними характеристиками: чим активніше виявлялась схильність відчувати себе лібералом, тим позитивнішими були настанови щодо державного патерналізму; чим сильніше респонденти потребували сильної руки в управлінні суспільством, тим вищою була їхня готовність до конструктивної політичної активності. На наш погляд, це можна пояснити, наприклад, тим, що за результатами, отриманими на основі аналізу фокус-групових дискусій, національно-релігійна ідентичність вірних УПЦ КП базується на емоціях більшою мірою, ніж у представників інших конфесійних середовищ, і меншою мірою — на логіці. Тому зазначені суперечності для них є природними, а тому трапляються частіше, ніж поміж вірних УПЦ МП чи у греко-католиків.

Стосовно розподілу середніх та дисперсії показникової змінної *pol_eng_lev* (рівень суспільно-політичної активності) спостерігаємо назагал досить низький рівень залучення в суспільно-політичні процеси представників усіх груп спостереження. За шкалою від “0” (жодної активності) до “6” (дуже високий рівень активності) середнє значення коливається від 2,1 до 0,4. Найвищий рівень продемонстрували респонденти м. Києва (вірні УПЦ МП) (див. табл. 2), водночас генеруючи активну дисперсію цієї змінної. Найнижчий рівень маємо серед респондентів м. Донецька (вірних УПЦ КП), але й тут спостерігалася активна дисперсія основної показникової змінної нашої моделі. Можна дійти висновку, що в цьому порівняльному контексті ані чинник регіоналізму, ані чинник належності до тієї чи іншої релігійної конфесії не був настільки сильним, щоби формувати певні закономірності, які ми спостерігали, скажімо, при порівняльному аналізі загаль-

ної надійності моделі. Винятки становили хіба що параметри респондентів у м. Львові та в Житомирі: львів'яни — вірні як УПЦ КП, так УПЦ МП — продемонстрували одне з найвищих середніх (0,9), а відповідні середні значення обох груп спостереження у Житомирі виявилися одними з найнижчих (0,68 для УПЦ МП, 0,62 для УПЦ КП).

Висновки

Громадяни сучасної України опинилися перед вирішальним вибором: йти шляхом демократизації, самим визначаючи свою долю та долаючи на цьому шляху закономірні труднощі, чи залишатися в парадигмі патерналізму, очікуючи настанов з боку можновладців та цілком покладаючись на них. На даний момент остаточного вибору ще не зроблено, і яким він буде, наразі достеменно не відомо. Зрозуміло лише, що цей вибір непростий і формується під дією різних чинників, у тому числі — регіоналізму та конфесійної належності.

Проблема зазначеного вибору в соціології може досліджуватися комплексно та різносторонньо, зокрема, високий гносеологічний потенціал демонструє моделювання структурними рівняннями, яке є ефективним як для формування гіпотез, адекватних реаліям суспільства, так і для високоточної емпіричної апробації їх.

Так, гіпотеза про залежність рівня суспільно-політичної активності людей, належних до тих чи інших релігійних конфесій, від мережі різнопланових чинників, які справляють прямі й непрямі впливи на їхню поведінку в політичній сфері, назагал підтверджується. Свідченням цього є уможливлення конструювання статистично надійної моделі підпорядкування практик людей у суспільно-політичній царині кількарівневої мережі предикторів: ціннісні орієнтації як найзагальніший рівень; загальні настанови щодо того, як має бути зорганізовано суспільне життя (середній рівень); готовність до конструктивної політичної активності (нижчий рівень).

Що ж стосується гіпотези про значущість впливу конфесійної належності та регіону постійного проживання громадян України на рівень їхньої суспільно-політичної активності, то це припущення підтверджується лише частково. Конфесійний чинник має значення тільки для віддалених від центру регіонів, а регіоналізм виявляється в особливому статусі міста Києва як столичного центру в контексті досліджуваних залежностей. Той факт, що найвищий рівень суспільно-політичної активності демонструють кияни, які є вірними УПЦ МП, має логічне пояснення. Його зміст полягає у тому, що Київ є не лише столичним центром, а й Митрополією православних українців, знаковим осередком яких є Києво-Печерська лавра, яка водночас є активним чинником суспільно-політичного життя України.

Припущення щодо сумірності прямих і непрямих впливів мережі чинників на досліджуваний показник не дістало належного статистичного підтвердження. Надійність моделі одночасного впливу чинників на суспільно-політичну активність громадян України в різних порівняльних регіонально-конфесійних контекстах в більшості випадків забезпечується за рахунок взаємної узгодженості низки непрямих впливів, водночас потужність

прямих впливів фіксується набагато рідше. Такого роду тенденція також може бути підставою для підтвердження одночасного синхронізованого впливу багатьох чинників на рівень суспільно-політичної активності громадян України.

Гіпотеза про не дуже високий рівень залучення представників досліджуваних груп спостереження у суспільно-політичне життя сучасного українського суспільства є досить коректною. Водночас вплив регіонально-конфесійного чинника не є явно вираженим. Лише у групі львівських респондентів, яка об'єднує вірних обох православних конфесій, спостерігається один з найвищих рівнів суспільно-політичної активності, а у жиитомирян — вірних УПЦ КП та УПЦ МП — один з найнижчих, що знову ж таки можна вважати свідченням сили регіоналізму як відносного чинника формування мисленнево-діяльнісних актів.

Що стосується праксеологічних висновків дослідження регіонально-конфесійних аспектів суспільно-політичного життя сучасної України засобами моделювання структурними рівняннями, то найважливішим із них є відносна та контекстуальна сила впливу регіональних та конфесійних чинників на громадянську активність людей. Позаяк жоден із цих чинників не виявився активною детермінантою для настанов та практик наших співвітчизників, формуються певні перспективи для гармонізації міжконфесійних та міжрегіональних соціальних взаємин у сучасній Україні, дослідження яких може бути актуальним для соціології.

Джерела

Горовий В. Етнічні спільноти столиці у дзеркалі соціології / В. Горовий, В. Пилипенко. — К. : Фоліант, 2007. — 200 с.

Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : автореф. дис. ... доктора геогр. наук : 11.00.02 / М.С. Дністрянський. — К. : Нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. — 33 с.

Дюркгайм Е. Самогубство. Соціологічне дослідження / Дюркгайм Е. ; пер. з франц. — К. : Основи, 1998. — 519 с.

Комова В.А. Дихотомія “столиця — провінція” в Російському культурному пространстві / В.А. Комова // Молодой ученый. — 2014. — № 12. — С. 449–451.

Піча В.М. Соціально-культурні проблеми урбанізації. Місто як соціокультурний феномен / В.М. Піча, О.М. Семашко // Соціологія культури : навч. посіб. ; за ред. О.М. Семашко, В.М. Пічі. — К. : Каравелла, 2002. — С. 99–105.

Ручка А. Динаміка ціннісних відданостей населення України / А. Ручка // Соціокультурні ідентичності і практики / за ред. А.О. Ручки. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. — С. 181–185.

Рязанова В. Релігійні ідентифікації та практики / В. Рязанова // Соціокультурні ідентичності і практики / за ред. А.О. Ручки. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. — С. 290–298.

Сусак В.І. Політичні преференції жителів Львова, Донецька, Києва, Житомира та Херсона: поляризація чи розмаїття? / В.І. Сусак // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова ; т. 16, вип. 10. — Одеса : Одес. нац. ун-т імені І.І. Мечникова, 2011. — С. 386–396. — (Серія: Соціологія і політичні науки).

Козловський О.Р. Релігійна свідомість і релігійні практики населення сучасної України як предмет соціально-філософського аналізу / Козловський О.Р. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. — 187 с.

Наумкина С. Социально-политическая эффективность управленческой деятельности / С. Наумкина, В. Пилипенко, Ю. Привалов. — К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. — 144 с.

Оссовський В. Громадська думка про соціополітичний устрій України / В. Оссовський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 4. — С. 106–124.

Пилипенко В. Владна еліта у контексті суспільного розвитку / Пилипенко В., Привалов Ю., Николаєвський В. — К. : Фоліант, 2008. — 158 с.

Шаповал М. Загальна соціологія / Шаповал М. — К. : Укр. центр духовної культури, 1996. — 368 с.

Clem J.I. The Life of the Parties: Party Activism in L'viv and Donets'k, Ukraine : Unpublished Ph.D. dissertation / J.I. Clem. — The University of Michigan, Ann Arbor, 1995.

Miszalska Anita. Wizje ³adu spo³ecznego w spo³eczeñstwie postmonocentrycznym / Anita Miszalska // Kultura i Spo³eczeñstwo. — S.a. — Т. 37, № 3. — S. 69–87.